

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ȚURLEA, PETRE

Români și evrei în secolul XX / Petre Țurlea. –
București : Semne, 2014

3 vol.

ISBN 978-606-15-0489-3

Vol. 1 : Români și evrei 1900-1938. - ISBN
978-606-15-0490-9

323.1(=135.1)

323.1(=411.16)(498)

94(498)"19"

Editura SEMNE

Str. Barbu Delavrancea, nr. 24

Sector 1, București

Tel./fax: 021.318.83.44

Adresă web: <http://www.semneartemis.ro>

E-mail: office@semneartemis.ro

Difuzare:

• Tel./Fax: 021.311.49.36

021.310.74.59

E-mail: difuzare@semneartemis.ro

Tiparul executat la S.C. SEMNE '94 S.R.L.

Tel.: 0744.35.70.28

021.667.08.20

PETRE ȚURLEA

ROMÂNI ȘI EVREI ÎN SECOLUL XX

I. 1900-1938

EDITURA
Semne

București

2014

CUPRINS

Introducere	5
I. Relațiile dintre români și evrei 1900-1918	15
II. Relațiile dintre români și evrei 1918-1938	156
Concluzii	480
Indice. Nume de persoane	485
Abrevieri	508
Anexe	511

DE ACELAȘI AUTOR

1. *Nicolae Iorga în viața politică a României*, Edit. Enciclopedică, București, 1991, 402 p.
2. *Școală Română din Franța*, Edit. Academiei, București, 1994, 150 p.
3. *Din culisele Parlamentului României*, Edit. Globus, București, 1994, vol.I, 188 p; Edit. PRO, București, 2001, vol.II, 565 p.
4. *Monumente non grata. Falși martiri maghiari pe pământ românesc*, Edit. Bravo Press, București, 1996, ediția a II-a, revăzută și adăugită, sub titlul *Monumente ale unor criminali maghiari în România*, Edit. România Pur și Simplu, București, 2004, 270 p; ediția a III-a, revăzută și adăugită, sub titlul *Monumente maghiare de neadmis în România*, Edit. Karta-Graphic, Ploiești, 2013, 359 p.
5. *IP și Trăzne. Atrocități maghiare și acțiune diplomatică românească*, Edit. Enciclopedică, București, 1996, 594 p.
6. *8 noiembrie 1945*, Academia Română, INST, București, 2000, 198 p.
7. *Procesul Organizației „T”*, Edit. Libra, București, 2000, 200 p.
8. *Nicolae Iorga, O viață pentru Neamul Românesc*, Edit. PRO HISTORIA, București, 2001, 140 p.
9. *Nicolae Iorga între Dictatura Regală și Dictatura Legionară*, Edit. Enciclopedică, București, 2001, 309 p.
10. *Partidul Național Liberal Tătărescu*, Edit. Libra, București, 2001, 287 p.

Respectiv, punct de vedere asupra diferitelor aspecte ale problemei tratate, bazat pe documente inedite de arhivă, pe analiza presei românești și evreiești.

Sub titlul *Români și evrei în secolul XX*, vor fi trei volume: I. *Români și evrei 1900-1938*; II. *Români și evrei 1938-1944*; III. *Români și evrei 1944-2000*. Cele trei sunt deja finalizate. Dar, din rațiuni editoriale, publicarea se va face pe rând, până la sfârșitul lui 2015.

Volumul de față a fost realizat în cadrul planului de cercetare științifică al Facultății de Istorie din Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București. Apariția a fost posibilă datorită sponsorizării acordată cu cea mai mare bunăvoință de către Domnul Mihai Nicolae, conducătorul firmei Stefadina; este a treia mea carte pe care o susține astfel, într-o vreme bântuită de un mercantilism feroce – ceea ce înobilează și mai mult gestul. I se cuvin mulțumiri.

De asemenea, se cuvin mulțumiri, pentru unele observații sau pentru indicarea unor surse, mai multor specialiști în Istoria contemporană a Românilor, între care, în primul rând, Domnului doctor Alin Spănu, Domnului doctor Horia Dumitrescu și Prof. univ. Corvin Lupu.

Este al cincilea volum pe care Editura Semne mi-l publică, după *Ion Antonescu între extrema stângă și extrema dreaptă*, în 2009, *Carol al II-lea și Camarila Regală*, în 2010, *Regele Mihai și Mareșalul Antonescu*, în 2011, *Carol al II-lea și Iuliu Maniu*, în 2013. Ca urmare, am a-i mulțumi conducătorului Editurii, Domnul Ștefan Dulu. Și, totodată, celui care s-a îngrijit de tehnoredactare, Domnul Adrian Stanciu.

I. RELAȚIILE DINTRE ROMÂNI ȘI EVREI 1900-1918

Până în 1938, România a trecut printr-o perioadă democratică; cu limite mai multe ale democrației înainte de 1918, și cu mai puține limite după 1918; despre o democrație deplină nu se poate vorbi în nici un moment, în intervalul 1900-1938. Relațiile dintre români și evrei au fost influențate de aceste diferențe, îmbrăcând caracteristici deosebite în România Mare față de România Mică. Există, însă, și elemente de continuitate.

*

PROBLEMA EVREIASCĂ ÎN ROMÂNIA 1900-1914. La începutul secolului XX, până la formarea României Mari, relațiile dintre români și evrei erau diferite în Vechiul Regat față de teritoriile românești aflate sub ocupație străină în acel moment, a Austro-Ungariei și a Rusiei. În România, românii se raportau la minoritățile naționale – între care și evreii – de pe poziția de națiune dominantă, și priveau doleanțele acestora în funcție de propriile interese naționale; aveau aspirația de a deține și puterea economică, de a domina toate ramurile de activitate, în concordanță cu ponderea lor numerică. Treptat a ajuns pe primul loc al aspirațiilor

Respectarea drepturilor omului

înfăptuirea Statului Național Unitar. Cei ce stânjeneau aceste deziderate, sau se considera că le stânjenesc, erau priviți cu răceală în societate, li se obstrucționa integrarea deplină, ceea ce putea fi apreciat ca o limitare a democrației. Confruntarea dintre dorințele și temerile majoritarilor, pe de o parte, și aspirațiile minoritarilor evrei, pe de altă parte, a îmbrăcat forme diferite – polemică prin presă, în adunări publice, în dezbateri parlamentare, demonstrații de stradă soldate, uneori, cu spargere de geamuri ale prăvăliilor evreiești; proteste ale evreilor și plângeri ale acestora la diverse autorități ale Statului – rege, Parlament, Guvern –, și către diverse organisme internaționale, inclusiv guverne. Privite superficial, doar după „zgomotul” făcut de aceste confruntări, s-ar putea trage concluzia repede, dar nerealistă, că evreii au fost deplin perdanți. În practică, o privire de adâncime indică faptul că în spatele permanentei zgândăririi a opiniei publice cu problema evreiască și a imaginii insuccesului evreilor în atingerea dezideratelor lor, situația era alta. Într-adevăr, marele deziderat al împământenirii, al acordării cetățeniei pentru toți, nu a fost atins până în 1918. Dar, evreii nu au întâmpinat o opoziție reală în a se întări pe plan economic, și au reușit să dețină, la sfârșitul Primului Război Mondial, în acest domeniu, pârghii mult mai importante decât cele pe care le aveau la începutul secolului XX. Bancherii evrei, comercianții evrei, liber profesioniștii evrei aveau un rol în creștere permanentă, nestânjeniți, în practică, de lipsa împământenirii. Este senzația, că toată agitația în problema obținerii cetățeniei era amplificată, ca și acuzele privind tratamentul

evreilor, tocmai pentru a micșora rezistența românilor la ocuparea de către evrei a noi poziții în diverse domenii de activitate. Cei mai mulți evrei erau foarte puțin deranjați de lipsa cetățeniei; în schimb, doreau să se poată afirma în domeniul în care activau. Și, au reușit. În teritoriile ocupate de Austro-Ungaria și Rusia raporturile dintre români și evrei erau diferite. În Austro-Ungaria, evreii aveau o poziție solidă în societate, inclusiv în plan politic; erau ocrotiți de Stat, în dauna altor minorități naționale. Explicația era simplă: evreii nu voiau să-și facă un stat al lor în Austro-Ungaria, doreau să-l mențină pe cel existent și să-l domine; pe când alte minorități, ca sârbii, slovaci, cehi, românii, polonezii, croații, voiau formarea unor state proprii ori unirea cu state vecine unde trăiau conaționali ai lor, ceea ce însemna disoluția Austro-Ungariei. Evreii s-au identificat cu Austro-Ungaria. În Bucovina au adoptat cultura germană și limba germană. În Transilvania și Banat, au adoptat cultura ungară și limba maghiară. Și, peste tot, au adoptat ostilitatea Statului Ungar față de români. În Rusia, evreii erau asupriți, ajungându-se foarte des la pogromuri tolerate se organisme Statului, uneori cu participarea acestora. În Basarabia, regiune de la marginea Imperiului, era, de asemenea, o politică de prigonire a evreilor, dar mai redusă decât în alte gubernii, ceea ce a făcut ca mulți evrei din părțile centrale ale Rusiei să vină aici; Basarabia a ajuns, astfel, regiunea rusă cu cel mai mare procent de evrei. Deși asupriți, au adoptat limba rusă și au obținut predominanța în comerț și finanțe. Cu românii, care erau dominanți numeric, dar mult mai săraci și mai puțin ins-

truiți, evreii se purtau rău. Ca și în Austro-Ungaria, în Rusia evreii în raport cu românii voiau să fie considerați de partea națiunii dominante statale.

*

O problemă controversată, la începutul secolului XX, era aceea privind numărul și proveniența evreilor din România. Radu Rosetti, sub pseudonimul Verax, publica în 1903 un volum cuprinzând și date privitoare la evoluția numerică a evreilor din România.¹ Includea foarte multe tabele preluate din documente oficiale, cu cifre de necontestat. În județele din Moldova erau, la 1803, 11.732

1 Rodolphe Rosetti [Radu Rosetti], *La Roumanie et les Juifs*, Edit. Socecu, București, 1903. Cartea a fost foarte căutată în epocă și, de aceea, a avut tiraje foarte mari pentru momentul respectiv: 20000 exemplare la ediția în limba franceză și alte 20000 exemplare la ediția în limba engleză; s-a urmărit, evident, un ecou extern. J.B. Brociner – avocat evreu, ziarist de prestigiu și om politic – în introducerea la volumul său *Chestiunea israeliților români*. p.I-a, *Până la 1848*, Tip. Horia Carp & Marinescu, București, 1910, indică motivul publicării volumului lui Radu Rosetti din 1903: Se dorea un răspuns la Nota Hay, secretar de Stat al SUA, din 1902, care acuza România că provoca emigrarea evreilor. J.B. Brociner avea dreptate: Radu Rosetti voia să corecteze greșeala lui Hay. În broșura sa, Brociner aduce neîntemeiate acuze lui Rosetti, care-și luase pseudonimul Verax: „Verax e în eroare gravă“ (p.II); „Verax a făcut o carte necompletă“ (p.6); etc. Pentru evoluția numerică a evreilor din România vezi și Jean Lahovary, *La question israelite en Roumanie*, Bucharest, 1902. Pornind de la numărul foarte mare al evreilor veniți în România, Nicolae Petrescu-Comnen, în *Etude sur la condition de israelites en Roumanie*, Paris, 1905, p.153, trage concluzia: „Nu, românul nu e antisemit și nici xenofob!“

evrei; în aceleași județe, s-a ajuns, în 1899, la 195.887, o creștere de peste 17 ori.² În Muntenia, la 1831 erau 3.292 evrei, iar la 1899 se ajunsese la 66.438 – o creștere de peste 20 de ori.³ La începutul secolului XX-se aprecia că numărul evreilor era mult mai mare decât cel din statisticile oficiale. Dar, dacă ne referim numai la cei înregistrați, era evident faptul că această creștere explozivă – datorată majoritar intrărilor din Rusia și din Austro-Ungaria – se constituie într-un argument zdrobitor al netemeinicieii permanentelor plângeri ale evreilor privitoare la soarta lor în România, a nedreptăților care li se făceau. Dacă plângerile ar reflecta o realitate deplină, ar fi de neexplicat această năvală spre România. Este evident că regimul politic din România nu era ideal pentru evrei; dar, Țara oferea multiple avantajii în plin economic, națiunea dominantă se arăta tolerantă față de străinii veniți nepoftiți, acțiunile de rezistență fiind formale.

România devenise, în a doua parte a secolului XIX, o țară de refugiu pentru evrei din locurile unde împotriva lor era o politica cu adevărat dură, ajungând până la exterminare, sau unde nu-și mai găseau surse de existență în plan economic. Chiar personalități majore își aflaseră salvarea în România; printre cele mai edificatoare nume fiind Constantin Dobrogeanu-Gherea (Solomon Katz) –

2 Rodolphe Rosetti, op.cit., p.42.

3 Idem, p.55. Un alt tabel oficial consemna faptul că în 1899, din totalul de 5.912.520 locuitori ai României, erau evrei 269.015 – Idem, p.38.

născut la 21 mai 1855 la Slovianska, Ecaterinoslav, în Rusia și mort la 5 iulie 1920 în România, unde ajunsese mare critic literar și lider al mișcării socialiste; apoi cazul lui Iacob Ițak Niemirower – născut la 1 martie 1872 la Lemberg, Galiția, Austro-Ungaria, mort la 18 noiembrie 1939 la București, ajuns șef rabin al Comunității evreilor din România și senator. Unul dintre cei mai cunoscuți oameni de litere ai evreilor din România, Ronetti Roman (Aron Blumenfeld) se născuse la Jezierzany, Galiția, în 1863; a decedat la Iași în 1903.) De asemenea, ultimul șef rabin al cultului mozaic din România interbelică, Alexandru Șafran, era fiul lui Bezalel Zeev Șafran, la Pomrun, în Galiția în 1867, și emigrat în România. Ș.a.m.d. Exodul spre România nu ar fi fost posibil dacă aceasta nu le-ar fi oferit condiții mult mai bune de viață decât în țările de unde au plecat, dacă Poporul român nu ar fi fost mult mai tolerant decât alte popoare. Și, cu toate acestea, ostilitatea față de Țara de refugiu – manifestată printr-o permanent exprimată nemulțumire, o permanentă chemare în ajutor a Occidentului, o acuză continuă la adresa Statului român și a românilor – era chiar mai mare decât față de Rusia unde pogromurile antievreiești deveniseră o obișnuință. Dar, Rusia era o mare putere, pe când România era un stat mic, nedezvoltat economic, cu o putere militară redusă, cu teritorii naționale ocupate de vecini, așadar cu posibilități reduse de a contracara campania internațională împotriva sa.

Până la Primul Război Mondial, evreii din România luptau pentru a-și atinge două deziderate majore: obținerea, în bloc, a cetățeniei românești, împământinirea; sionismul,

formarea unui Stat propriu în Palestina. Evident că cele două deziderate nu erau complementare. Dacă dorești să devi cetățean al unui stat, nu e logic să acționezi, în același timp, și pentru alt stat, unul propriu. Ori una, ori alta. Dar, diverse personalități evreiești au încercat – printr-un raționament foarte sofisticat, inteligent, dar contestabil – să demonstreze că cele două deziderate se împacă. În realitate societatea evreiască din România nu era unitară. Unii aspirau prioritar spre împământinire, mai ales aceia care trăiau aici de mai multe generații, și concepeau un Stat evreiesc doar ca pe o formulă ideală, fără ca eventuala înfăptuire a acestuia să presupună și părăsirea României. Alții credeau a fi prioritară crearea Statului iudeu, pe care-l concepeau și ca loc de atragere a tuturor evreilor. Atașamentul față de România a celor din prima categorie era evident; pentru ceilalți, România era doar o țară în care trăiau temporar și față de care nu aveau decât datorii tot temporare. Numeric, sioniștii erau puțini la începutul secolului XX, pentru ca ponderea lor să crească treptat, ajungând dominanți în primii ani ai epocii comuniste, după Al Doilea Război Mondial.

Spre sfârșitul secolului XIX, ideea sionista, a creării unui Cămin Național Evreiesc în Palestina, a prins în anumite medii iudaice din România. Era momentul când ea se contura în toată Europa. Astfel, în august 1882, cu vaporul „Thetis” au plecat spre Palestina 228 evrei – din Moinești, Cârja, Galați, Bacău, Focșani. Erau complet echipați pentru a întemeia o colonie agricolă. Acțiunea era privită mai mult romantic, decât realist. La plecarea din

Galați „o mulțime imensă“ i-a condus; toți arătau „un mare entuziasm“. Și la Constanța s-a strâns o mare mulțime, urându-le succes celor 228.⁴ Deși au fost ajutați material de Edmund de Rotchild pentru a-și cumpăra pământ în Palestina, viața coloniștilor era departe de ceea ce speraseră.⁵ De aceea, avântul de la început a rămas doar la nivelul declarativ. Cei mai mulți evrei plecați din România nu s-au mai îndreptat spre Palestina, ci spre Occident. Între 1899 și 1914, au plecat din România 61.813 evrei, majoritatea stabilindu-se în SUA.⁶

Problema celor două deziderate majore a fost deseori prezentată în presa evreiască din România începutului de secol XX. Întrucât chiar pe plan mondial sionismul abia prindea contur, problema încetățenirii atrăgea prioritar înainte de Primul Război Mondial. Unele publicații își anunțau, de la apariție, dezbateră împământenirii ca principală direcție de acțiune. „Curierul Israelit“, care

4 Prezentări în ziarele „Apărătorul“ din 9 august 1882 și „Fraternitatea“ din 13 august 1882; vezi și „Curierul Israelit“ din 15 ianuarie, 1939.

5 Vezi articolul lui M. Zelțer-Sărățeanu, în „Curierul Israelit“ din 22 ianuarie 1939.

6 Idem, 29 ianuarie 1939. Pe larg, problematica sionismului la sfârșitul secolului XIX, în vol. *Idealul sionist în presa evreiască (1881-1920)*, ediție de Lya Benjamin și Gabriela Vasiliu, Edit. Hasefer, București, 2010, capitolul I, *Evreii din România și coloniile agricole în Palestina (1880-1897)*, p.15-66; un Comitet Centrul Provizoriu, creat în 1881, coordona societățile de emigrare; cel dintâi Congres sionist a avut loc la Focșani în 1882.

se definea „organ săptămânal pentru apărarea intereselor evreilor“, chiar în numărul inaugural din 1906 introducea articolul cu întrebarea: *Evreii sunt ei străini?* Anunța cele două deziderate – împământenirea și sionismul –, și constata faptul că evreii nu sunt străini, chiar dacă nu sunt recunoscuți. Susținea că ei erau fideli României; combătea criticile la adresa comportamentului evreilor; susținea dreptul de manifestare plenară a acestora în toate domeniile.⁷ Și în numărul prim al publicației „Neamul Evreiesc“, în 1908, se dezbăteau cele două deziderate fundamentale. În articolul *Menirea noastră*, se anunța programul publicației, a cărei apariție fusese determinată de „zilele triste prin care trec evreii din România“: „Lupta pe toate căile pentru apărarea intereselor evreilor din România. [...] Evreii au dreptul a pretinde ameliorarea soartei lor în România. Noi vom lupta din răputeri pentru îndeplinirea acestui țel. Și sionismul îl vom îmbrățișa cu căldură, căci nimic nu poate fi mai nobil, mai sfânt, mai înălțător, ca lupta aceasta ideală care se rezumă în formula *Palestina a evreilor*. Sionismul și împământenirea sunt compatibile.“ În același număr, fondatorul ziarului, Carol H. Agatștein, semna articolul *Zionismul – prezentare istorică*.⁸

Teza sionistă a fost îmbrățișată, de către cei mai mulți evrei, la începutul secolului XX, în special pentru a fi apreciați de către coreligionarii lor pentru idealismul de care dau dovadă. În jurul emigrării în Palestina erau foarte

7 „Curierul Israelit“ din 25 decembrie 1906.

8 „Neamul Evreiesc“ din 24 octombrie 1908.

multe vorbe și foarte puține fapte. Nimeni nu-i oprea pe evreii din România să plece ca să-și făurească o țară a lor. Și, totuși, au. plecat doar aproximativ 20 la sută din numărul total al celor trăitori în România la interferența secolelor XIX și XX. Ceea ce dovedește că cei mai mulți evrei se simțeau bine în România, considerau că se poate trăi aici. Prin urmare, plângerile lor deformau realitatea. Mai mult, majoritatea celor plecați nici nu s-au dus ca să creeze Căminul Național în Palestina, ci în SUA unde erau deja mulți evrei, iar posibilitățile de afirmare, în toate domeniile, nu se comparau cu cele din Palestina.

Cauza principală a emigrării, din jurul anului 1900, a fost criza economică din acel moment, care i-a lovit în egală măsură și pe români. Tot atunci, mai ales din Transilvania, au plecat spre SUA și mulți români. Există și o statistică a emigrării evreilor din România pe țări. Din cei 41.754 evrei emigranți în intervalul 1899-1901, spre New York și Philadelphia au plecat 24.115; în Canada 2.500; Argentina 500; Egipt 1.500; Anglia și Franța 3.000; restul în Palestina – aproximativ 10.500.⁹ Se demonstrează astfel

⁹ Radu Rosetti, *Note asupra chestiei jidovești în anul 1909*, București, 1910, p.56, menționează numărul emigranților evrei din România în perioada 1899-1908, de 52.392, la o populație evreiască, în acest ultim an, de 246.428, așadar ceva mai mult de 20 la sută. M. Zelțer-Sărățeanu, în „Curierul Israelit” din 29 ianuarie 1939, scrie că în perioada 1899-1914 ar fi emigrat 61.813 evrei, majoritatea spre SUA. Există date și pe alte intervale: 1899-1904, 42.968 evrei emigranți; între 1904-1912, alți 13.775 – total 56.743. În 1899 erau înregistrați 266.632 evrei în România, iar în

că dorul de Căminul Național Evreiesc din Palestina era pe planul al doilea pentru majoritatea evreilor; pentru cei mai mulți, pe primul plan erau interesele materiale imediate. Și discriminarea ca motiv al plecării din România, era, în realitate, o invenție. În sprijinul tezei acesteia vine faptul că foarte multe documente de arhivă consemnează că cei ce plecau erau numai cei săraci, comunitățile evreiești locale strângând banii necesari deplasării. Așadar, plecau din cauza situației economice, neavând nici bani de drum. La 20 martie 1900, Prefectura județului Putna înregistra faptul că din Focșani emigrau 70 familii, cu 412 persoane, „dintre acelea mai sărace, cu banii adunați de Comunitatea israelită din localitate”. Și autoritățile românești i-au ajutat, punându-le la dispoziție un tren special până la Galați. Alt document, din 5 mai 1900, cu același emitent, menționa

1914 erau 244.725. Vezi și Leon Ghelerter, *Descrășterea populației israelite în România 1899-1912*, în vol. *Evreii din România în texte istoriografice*, Antologie, ediție de Lya Benjamin, Edit. Hasefer, București, 2002, p.385-386, 399. Leon Ghelerter susține că emigrația evreilor din România a fost „începută” de I.C.A. (Jewish Colonization Association) și Alianța Israelită din Paris, în acord cu Guvernul român – Idem, p.385. Se adăugau evreii expulzați pentru activități anarhiste sau antiromânești; între 1894-1904, numărul lor era de 1.177. așadar, emigrația era „începută” de organizațiile evreiești internaționale, care obținuseră acordul Guvernului român – ceea ce excludea antisemitismul ca motiv. J.B. Brociner, în *Chestiunea evreilor. Așa cum este ea rezolvată*, Tip. Gutemberg, București, 1911, p.35, apreciază că din cei 270.000 evrei existenți în România la 1878, în jur de 60 la sută erau străini.